

The background features a complex, abstract design. It includes several overlapping circular patterns, some resembling gears or orbits. A central focus is a bright orange and yellow circular area with a blue and white checkered pattern below it. The overall aesthetic is technical and scientific, with various lines, arrows, and geometric shapes scattered throughout.

SCIENCE AND EDUCATION

ISSN 2181-0842

VOLUME 3, ISSUE 5

MAY 2022

SCIENCE AND EDUCATION

SCIENTIFIC JOURNAL

ISSN 2181-0842

VOLUME 3, ISSUE 5

MAY 2022

www.openscience.uz

Executive Secretary

Tusmatova Nozima Inomovna

Editorial board

Z.Yaxshieva

Jizzakh State Pedagogical Institute, Doctor of Chemical Sciences

S.Sangwa

African Leadership University, Doctor of Business Administration

S.Otaqulov

Jizzakh Polytechnic Institute, Doctor of Physical and Mathematical Sciences

M.A.S.Khasawneh

King Khalid University, Special Education, PhD

Sh.Akramova

Military-technical Institute of the National Guard, Doctor of Pedagogical Sciences

E.M.Colocassides

College of Tourism & Hotel Management, Doctor of Science in Communication

B.Sultonov

Tashkent Pharmaceutical Institute, Doctor of Technical Sciences

Ya.L.Chernyavskaya

Tyumen State Medical University, Candidate of Philological Sciences

A.Sidiqov

Tashkent Institute of Chemical Technology, Doctor of Chemical Sciences

W.B.Vidona

Edo State University, Anatomy, PhD

B.Kucharov

Institute of General and Inorganic Chemistry of the Academy of Sciences, Doctor of Technical Sciences

I.Eshmetov

Institute of General and Inorganic Chemistry of the Academy of Sciences, Doctor of Technical Sciences

M.Abdullaev

Andijan State University, Doctor of Historical Sciences

Z.Tojjeva

National University of Uzbekistan, Doctor of Geographical Sciences

N.Jiyanova

Tashkent Financial Institute, Candidate of Economic Sciences

X.Qobulov

Tashkent Financial Institute, Candidate of Economic Sciences

A.Nabiev

Tashkent Institute of Chemical Technology, PhD in Technical Sciences

A.Turgunbaeva

Namangan State University, PhD in Psychological Sciences

B.Xaynazarov

National University of Uzbekistan, PhD in Historical Sciences

M.Voxidova

Tashkent State Institute of Oriental Studies, PhD in Economics

A.Rahmonov

Republican Scientific-Practical Center, PhD in Pedagogical Sciences

G.Ochilova

Karshi Institute of Engineering and Economics, Candidate of Philosophical Sciences

B.Omonov

Karshi State University, PhD in Philosophical Sciences

O.Axmedova

Bukhara Institute of Engineering and Technology, PhD in Technical Sciences

G.Jumanazarova

Jizzakh State Pedagogical Institute, Doctor of Philological Sciences

T.Sabirjanov

Fergana Polytechnic Institute, Candidate of Technical Sciences

Sh.Ismoilov

Tashkent State Law University, Doctor of Sciences in Law

M.Rahimov

Tashkent State Law University, Doctor of Philosophy in Law

L.Rahimkulova

Tashkent State Law University, Doctor of Philosophy in Law

A.Sultonov

Jizzakh Polytechnic Institute, PhD in Economics

Mas'ul kotib

Tusmatova Nozima Inomovna

Tahririyat

Z.Yaxshiyeva

Jizzax davlat pedagogika instituti, kimyo fanlari doktori

S.Sangwa

African Leadership University, Doctor of Business Administration

S.Otaqulov

Jizzax politexnika instituti, fizika-matematika fanlari doktori

M.A.S.Khasawneh

King Khalid University, Special Education, PhD

Sh.Akramova

Milliy gvardiya harbiy-texnik instituti, pedagogika fanlari doktori

E.M.Colocassides

College of Tourism & Hotel Management, Doctor of Science in Communication

B.Sultonov

Toshkent farmatsevtika instituti, texnika fanlari doktori

Ya.L.Chernyavskaya

Тюменский государственный медицинский университет, кандидат филологических наук

A.Sidiqov

Toshkent kimyo-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori

W.B.Vidona

Edo State University, Anatomy, PhD

B.Kucharov

Fanlar akademiyasi Umumiy va noorganik kimyo instituti, texnika fanlari doktori

I.Eshmetov

Fanlar akademiyasi Umumiy va noorganik kimyo instituti, texnika fanlari doktori

M.Abdullayev

Andijon davlat universiteti, tarix fanlari doktori

Z.Tojjiyeva

O'zbekiston milliy universiteti, Geografiya fanlari doktori

N.Jiyanova

Toshkent moliya instituti, iqtisod fanlari nomzodi

X.Qobulov

Toshkent moliya instituti, iqtisod fanlari nomzodi

A.Nabiyev

Toshkent kimyo texnologiya instituti, texnika fanlari PhD

A.Turgunbayeva

Namangan davlat universiteti, psixologiya fanlari PhD

B.Xaynazarov

O'zbekiston milliy universiteti, tarix fanlari PhD

M.Voxidova

Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, iqtisodiyot fanlari PhD

A.Rahmonov

Respublika ilmiy-amaliy markaz, pedagogika fanlari PhD

G.Ochilova

Qarshi muxandislik-iqtisodiyot instituti, falsafa fanlari nomzodi

B.Omonov

Qarshi davlat universiteti, falsafa fanlari PhD

O.Axmedova

Buxoro muxandislik-texnologiya instituti, texnika fanlari PhD

G.Jumanazarova

Jizzax davlat pedagogika instituti, filologiya fanlari doktori

T.Sobirjonov

Farg'ona politexnika instituti, texnika fanlari nomzodi

Sh.Ismoilov

Toshkent davlat yuridik universiteti, yuridik fanlari doktori

M.Rahimov

Toshkent davlat yuridik universiteti, yuridik fanlari falsafa doktori

L.Rahimkulova

Toshkent davlat yuridik universiteti, yuridik fanlari falsafa doktori

A.Sultonov

Jizzax politexnika instituti, iqtisodiyot fanlari PhD

TABLE OF CONTENTS / MUNDARIJA**EXACT SCIENCES / ANIQ FANLAR**

1.	Rayhon Abdug'afforovna Alimova Chiziqli tenglamalar ustida amallar	22
2.	Gulhayo Husniddin qizi Umirqulova, Muxriddin Ural o'g'li Abduraxmonov Fridriks modellari tenzor yig'indisining spektri haqida	28
3.	Gulhayo Husniddin qizi Umirqulova, Nargiza Mardon qizi Kamolova Diskret parametrli ikkinchi tartibli operatorli matritsaning muhim va diskret spektrlari	38
4.	Gulhayo Husniddin qizi Umirqulova, Nargiza Mardon qizi Kamolova Diskret parametrli ikkinchi tartibli operatorli matritsa xos qiymatlarining mavjudligi	49
5.	Gulhayo Husniddin qizi Umirqulova, Shohida Bobojon qizi Ne'matova Chiziqli operatorning sonli tasviri haqida ayrim tasdiqlar va misollar	57
6.	Gulhayo Husniddin qizi Umirqulova, Boymirza Eshquvvat o'g'li Dalliyeu Ajralgan yadroli xususiy integralli operatorning xos qiymatlari va xos funksiyalari	69
7.	Fazilat Eshmurod qizi Egamberdiyeva Ikki o'zgaruvchlli xususiy integral tenglamalarni yechish	81
8.	Nafisa Ro'ziyevna Qayumova Sonlarning hayotda ahamiyati	85
9.	Bobur Juma o'g'li Tovmamatov Matematik modellashtirishga kirish	93
10.	Kamola Dilmuratovna Jovliyeva, Otabek Ilhomjon o'g'li Allanazarov Simgulyar koeffitsiyentli giperbolik turdagi tenglamalar uchun siljish masalasini qo'llash	101
11.	Nasriddin Raximov, Murodjon Ro'ziyev Taqqoslama va uning tatbiqi	106
12.	A.O.Abdug'aniyev, Yuiduz Ravshan qizi O'tanazarova Xosmas integralning geometrik masalalarga tadbiqi	113
13.	Толибжон Мамасолиевич Собиржонов Кинематика масаласининг комплекс сонлар ёрдамида ечилиши	118
14.	Уткирбек Яхшликович Тураев, Бойхуроз Шермухаммедович Рахимов Ценность матричной игры принцип минимакса и его экономический анализ	126

NATURAL SCIENCES / TABIIY FANLAR

15.	Гўзал Фахритдиновна Шеркўзиева, Любовь Николоевна Хегай Параметры острой и хронической токсичности пищевой добавки «FASSGEL»	137
16.	Sunny Jamati Case study of treatment responses using Privigen and Biostate with Monoclonal gammopathy of undetermined significance (MGUS) & Acquired von Willebrand syndrome (AvWS)	142
17.	Анвар Нарзуллаевич Асатуллаев Ўткир захарланишларда шошилинич тиббий ёрдам	148
18.	Феруза Ахмеджановна Назарова Ўсимлик ресурслари ва уни муҳофаза қилиш	154
19.	Флора Абдуллаевна Файзиёва Табий ресурслар ва улардан оқилона фойдаланиш	160
20.	Зебо Мусоевна Анварова Бухоро - Зарафшон дарёси тухфаси	167
21.	Sabohat Kadirkulovna Ahmedova Olot tuman "Tuz kon"ini ekoturizmdagi ahamiyati	172

22.	Sarvinoz Farxodovna Salimova, Hilola Umarqulovna Murodova Global iqlim o'zgarishlari sharoitida suv havzalardagi baliqlarning hozirgi holati	174
23.	Гулноза Самадовна Шаропова Экстракта алоэ при зоонозном лейшманиозе. Один из факторов быстрого наступление стадии рубцевания	181
24.	Kamola Abduljabbarovna Usmanova, Nargiz Shuhratovna Artikova Ravshan Nabievich Xasanov, Oltinoy Qarshlboeva Oziq-ovqat sanoatida anjirni o'rni	188
25.	Саодат Музаффаровна Мардонова Йўл-транспорт ҳодисаларида биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш хусусиятлари	191
26.	Muxlisa Muxiddin qizi Muxiddinova Marjondaraxt (Sambucus nigra)ning tabiatda tarqalishl, o'ziga xos xususiyatlari va tibbiyotdagi ahamiyati	197
27.	Dilrabo Qo'ziyevna Kenjayeva, Nilufar Saparbay qizi Yangibayeva Malohat Xudaynazar qizi Abdusharipova, Xudaybergan O'rinovich Bekchanov Sho'radoshlar oilasi vakillarining biologiyasi va ekologiyasi	201
28.	Mamatqul Hamroqulovich Mamatqulov, Zilolaxon Ilyosjon qizi To'lanova Shaxzodbek Zaynobidin o'g'li Maxammadjonov Sog'lom turmush tarzi	205
29.	Румия Инфаровна Шарофутдинова Бош миянинг чайқалиши, лат ейиши ва эзилиши	210
30.	Эркин Анварович Давранов, Мадинабону Хусниддиновна Хасанова Философия и современная медицина	218
31.	Ойгул Гапаровна Жабборова Ишлаб чиқаришдаги касб касалликлари ва шикастланишларда шошилишч тиббий ёрдам	223
32.	Диловар Рустамовна Қаршиева Ҳаёт фаолияти хавфсизлигининг тиббий биологик асослари	231
33.	Истат Элмуродовна Мирзоева Чўлланиш муаммосининг мазмун-моҳияти ва унинг географик жиҳатлари	239
34.	Мухлиса Мухиддин қизи Мухиддинова, Зебо Содик қизи Бойбуриева Pseudonapaeus maydanica турида борадиган конхологик ўзгарувчанлик	245
35.	Д.Т.Фидаев Тектоническое строение хребта Северного Нуратау и модель развития территории региона	250

TECHNICAL SCIENCES / TEXNIKA FANLARI

36.	Ruxsora Baxtiyorovna Hojiyeva, Ruslan Rustamjonovich Hayitov Sur'at Oripov Ishlatilgan rezina va plastmassa chlqindilaridan piroliz mahsulotlarini olish jarayonini tadqiq qillsh	259
37.	Sh.A.Suyarov, Sanjarbek Qaxromon o'g'li Imomov Toshkent viloyati Parkent tumani qishloq xujaligi xaritasini ARCGIS dasturida yangilash va unda asos shartli belgilarni takomillashtirish	265
38.	Zafar Taslimovich Makhkamov, Olmos Zafarovich Zafarov Kamola Normat qizi Iriskulova Project of the automobile roads	270
39.	Олмос Зафарович Зафаров, Санжар Кучкоров Алиакбар Мамаррахим угли Дусбеков Капиллярное увлажнение плотности засоленных грунтов	278

40.	B.V.Ergashev, D.X.Juraev Calculation of changes parameters on the basis of systematic analysis for management of natural gas fields	285
41.	A.Муминов Автомобиль йўллари кўкаламзорлаштириш доир тавсиялар	292
42.	Muhlisa Isarova, Dilshoda Shomuratova Aluminiy qotishmalarining qo'llanilishi	302
43.	Maruf Juraev, Mirkomil Mamayusufov Analysis of network topology using Venn diagram	306
44.	Go'zal Durdimurodova Bino perspektivasini qurish va perspektivada soyalar yasash	312
45.	Ulugbek Masharipovich Kutlimurodov Values of atmospheric sewage disposal from buildings and structures	321
46.	Shohsanamxon Usmonjon qizi Isroilova, Behruz To'xtaboy o'g'li Nomonov Bino va inshootlarni loyihalashda bionikani ahamiyati	329
47.	Sh.Ganiev, I.G.Ganiev, D.Gulomov Physico-chemical activation of minerals that serve to increase the strength of road surfaces during the construction of highways	335
48.	Abduraxim Abdurasulovich Ochilov, Gulnara Abatbay qizi Tajetdinova Kamal Axmet o'g'li Uzakbaev Gaz va gazkondensat konlarida quduq mahsulotlariga qo'ylladigan talablar	340
49.	Abbos Nabijonovich Jumanov, Urinboy Abdunayim o'g'li Jalilov Anvar Akram o'g'li Haydarov, Shuxrat Quchqarovich Uralov Isroil Abdusalim o'g'li Abdusalimov Working conditions for current transformers	347
50.	Muxammad Umar Shavkat o'g'li Nodirov Avtotransformatorlar ish rejimlari tahiili	352
51.	Sh.Sh.Fayziyev, Zokirjon Shukhrat o'g'li Ibragimov Study of electronic taximeter error and taking into account the factors that affect the measurement results	360
52.	Abduvaxob Vohid o'g'li Jumayev, A'zam Anvarovich Alimov Lochin Ismatilloevich Tilloyev Ishiatilgan silikagelni maydalanish darajasini vaqtga bog'liqligini o'rganish	365
53.	Sherzod Sobirjon o'g'li Muxtorov, Islombek Ikromjon o'g'li Qoxxorov Issiqlik almashuvchi qurilmalar va ularda jarayonni intensivlash usullari tahiili	370
54.	Dilshoda Ibroximovna Shomuratova, Feruza Uralovna Xo'jaqulova Barno Nuriddinovna Jo'rayeva Kislota-asos titrlash tajribasini virtual laboratoriyada o'tkazish	379
55.	Q.K.Axmedov, P.K.Yuldashev, M.H.Atojonov Kompleks kimyoviy qo'shimchalar bilan modifikatsiyalangan mayda zarrachali beton fizik-mexanik xossalari tadqiq qilish	384
56.	Baxodir Toir o'g'li Abbazov, Bobir Nabijon o'g'li Sharopov Xumora G'ulomiddin qizi Anarboeva, Shaxnoza Rustam qizi Ergasheva Paxtani yirik iflosliklardan tozalash uskunalarining texnologik tahlili	388
57.	Jo'rabek Jalilovich Majldov XX asming 70-80 yillarida Buxoro viloyati shaharlarida yo'l-transport hodisasi masalari	398
58.	Doston Romanovich Omonov Polietilen mahsulotlarining xossalari o'rganish va tadqiqotlash	405

Бош миянинг чайқалиши, лат ейиши ва эзилиши

Румия Инфаровна Шарофутдинова
Бухоро давлат университети

Аннотация: Бош миянинг чайқалиши диффуз шикастланиш симптомлари билан характерланади. Бош мия чайқалишини шартли равишда 3 та даражага бўламиз: енгил, ўртача ва оғир. Ушбу мақолада бош мия шикастланишининг олдини олиш ва биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш ҳақида фикр мулоҳазалар юритилади.

Калит сўзлар: Бош миянинг яраланиши, юмшоқ тўқима, жароҳатловчи металл парчаси, яра канали, бош айаниши, шиллик қават.

Concussion, bruising and crushing

Rumiya Infarovna Sharofutdinova
Bukhara State University

Abstract: Concussion is characterized by symptoms of diffuse injury. We conditionally divide the concussion into 3 levels: mild, moderate, and severe. This article discusses the prevention of brain injury and first aid.

Keywords: Brain injury, soft tissue, traumatic piece of metal, wound canal, dizziness, mucous membrane.

Бош суяги ва миянинг яраланиши ва шикастланишининг иккита асосий гуруҳи фарқланади: а) алоҳида ўқотар қуролдан яраланиш; б) биргаликдаги (комбинацион) шикастланиш. Ўқотар қуроллардан яраланиш жароҳатловчи қуролнинг турига қараб ўқдан ва парчаланиб зарар етказадиган (снаряд, мина, авиабомба парчалари ва б.), яралаш характериға қараб эса уринма, тешиб ўтувчи, кўр ва рикошет (йўналишини ўзгартириб) тегадиган гуруҳларга бўлинади. Охирги ҳолатда жароҳатловчи снаряд бош суягининг чегараланган қисмида тешикли синиқ ҳосил қилиб, суякдан сапчиб, яра канали-дан кирган тешиқдан орқага-юмшоқ тўқимага қайтади ёки яна янги ҳосил бўлган тешиқдан кетади.

Металл парчасининг урилиш кучи етарли бўлганда у ўққа нисбатан анча кўпол гидродинамик таъсир кўрсатади. Жароҳат-ловчи металл парчаси бош суягига кириб борганда, одатда, тезда кинетик энергиясини йўқотиб, кўп ҳолларда, тешиб ўтувчи жароҳат ҳосил қилмайди. Металл парчаси бош

суягининг синган жойида суяк парчалари орасида тўхтаб қолади ёки мия тўқимасига кириб боради, кўпинча, унча чуқур кетмайди. Баъзан сапчиб қайтиб чиқиб кетади. Бундай ҳолларда, биринчи ўринда миянинг жароҳатланиши туради, иккинчи ўринда суяк парчаларининг мия тўқимасига металл парчасига қараганда кўпроқ бузувчи таъсири кузатилади.

Майдаланган суяк парчалари, агар уларнинг охириги кинетик энергияси катта бўлмаса, баъзан қаттиқ мия пардасида ушланиб қолади, баъзан мия тўқимасига кириб бориб, унинг эзилган қисмида 2-4 см чуқурликда тўпланиб қолади. Баъзан суяк парчалари анча чуқур кириб бориб, мия қоринчаларини зарарлаши мумкин.

Бош суяги очик жароҳатланишининг икки тури бор:

1) мия қаттиқ қобиғини тешиб ўтмаган - жароҳат инфекция-сининг мия суюқлигида ва мия тўқимасида тарқалиш имконияти жуда кам;

2) мия қаттиқ қобиғини тешиб ўтадиган - қаттиқ парда дефекти мия тўқимасида ва орқа мия суюқлигида инфекциянинг тарқали-шига имконият беради.

Бош суягини тешиб ўтмаган, қаттиқ мия пардасининг бутунлиги сақланган жароҳатланишларда бош миянинг жароҳатга яқин жойларида лат ейиш юзага келади. Баъзи ҳолларда лат ейиш жароҳатдан узокроқда қарама-қарши зарба кўринишида юзага келади. Мия қобиғининг қон томирлари жароҳатланганда баъзан субдурал (қобиқ остига) ва эпидурал (қобиқ устига) қон қуйилиши кузатилади.

Тешиб ўтувчи жароҳатланишларда, қаттиқ мия пардаси бутунлиги бузилиши билан бирга, деярли доимо лат ейиш ва мия тўқимасининг эзилиши кузатилади.

Бош миянинг чайқалиши диффуз шикастланиш симптомлари билан характерланади. Бош мия чайқалишини шартли равишда 3 та даражага бўламиз: енгил, ўртача ва оғир. Бош мия чайқалишининг клиникасида ҳушдан кетиш, бош оғриғи, бош айланиши, кўнгил айнаши, шиллик қаватлар ва терининг рангсизланиши, рефлекслар-нинг сусайиши ёки умуман, бўлмаслиги кузатилади. Кўпинча, хотира бузилиб, жабрланувчи қандай ҳолатда жароҳат олганлигини эслай олмайди.

Мия чайқалишининг енгил даражасида ҳушдан кетиш бир неча секунддан бир неча минутгача давом этиб, кучсиз мушак гипотония-сини аниқлаш мумкин. Пульс секинлашиши ёки тезлашиши мумкин. Тез кунлар ичида беморнинг ҳолати нормаллашиб, биринчи ҳафтанинг охирида шикоятлар аста-секин йўқолади.

Мия чайқалишининг ўртача даражаси клиникаси анча аниқ ифодаланади. Ҳушдан кетиш санокли секундлардан бирнеча минутгача давом этса-да, бир

неча кунгача беморнинг ҳуши ноаниқ ҳолатда бўлади. У ўзи билан нима ҳодиса юз берганлигини, жароҳатдан олдинги ҳодисаларни ҳам, жароҳат олган ҳолатини ҳам эслай олмайди (ретроград амнезия). Кўрик вақтида анизокория, нистагм, анизорефлексия, энгил менингеал белгилар, терининг рангсизланишини аниқлаш мумкин. Аста-секин беморнинг ҳолати нормаллаша бориб, 3-4 ҳафтадан сўнг яхшиланади. Нистагм жароҳатдан кейин ҳам бир неча ойларгача қолиб кетади.

Бош миянинг оғир даражада чайқалиши узок муддатли хушдан кетиш билан характерланиб, у бир неча соатдан бир неча кунгача давом этиши мумкин. Ҳаётий зарур органларнинг, жумладан, юрак-томир ва нафас тизими функциялари бузилади. Узок муддат -бир йил ва ундан кўп вақт мобайнида таҳлил қилиш ва хотира сустлиги, вақтни билиш доирасининг етарли бўлмаслиги кузатилади. Вақти- вақти билан психомотор ҳаяжонланиш, вазоматор бузилишлар, кўп терлаш кузатилади.

Бош миянинг лат ейиши -бу мия чайқалишига нисбатан анча оғирроқ даражадаги травматик жароҳатланиш бўлиб, у, кўпинча, бош мияга кучли ўтмас оғир предметларнинг зарбасидан келиб чиқади ва мия тўқимасида қон қуйилишининг микроскопик аниқ ифодаланган шикастланишларнинг клиник белгилари билан кечади.

Неврологик аҳволи асосида ўчоқнинг жойлашини ҳисобга олиб, мия лат ейишининг учта даражаси фарқланади: энгил, ўртача ва оғир. Лат ейиш ўчоғи шикастловчи куч тушган жойда, ва аксинча, ундан йироқроқ жойларда бўлиши мумкин. Мия ўзаги ва қоринчаларига яқин жойлашган контузион ва геморрагик ўчоқлар бошқаларига нисбатан анча хавфли.

Мия лат ейишининг энгил даражасида хушдан кетиш бўлмаслиги ёки у 10-15 минут давом этиши мумкин. Бемор тезда ҳушига қайтади, лекин энгил парез, ассиметрия каби ўчоқли белгилар қолади.

Мия лат ейишининг ўртача даражасида узок муддатли хушни йўқотиш (7 дан 16 суткагача) -кома ривожланиши, нафас олишнинг бузилиши, юрак-томир фаолиятида бузилишлар ва бошқа симп-томлар ривожланиши кузатилади. Беморнинг ҳушига келиши секин (соатлар, суткалар) кечиб, узок вақтгача хотираси хиралигича қола-ди. Ҳуши ўзига келгач эса бемор узок вақтгача ланж, уйқучан бўлиб, уларда атрофдагиларга қизиқиш сусайган бўлади. Ретроград амне-зия кўринишидаги хотирадаги бузилишлар ҳам миянинг лат ейишига хос.

Мия лат ейишининг оғир даражаси, кўпинча, антеград амнезия билан характерланиб, жароҳатдан кейинги ҳодисаларни ҳам хотирасида сақлай олмайди, нафас органлари ва юрак-томир тизимида функцияларнинг бузилиши аниқ ифодаланган бўлади. Мия шикастланиши қанчалик ифодаланган бўлса, бу функциялар бузилиши ҳам шунга мос бўлади. Нафас олиш сони кескин

қисқариб, нафас олиш ҳаракатлари кўкрак қафасида ва диафрагмада аранг сезилади, гипоксия ва цианоз ривожланган бўлади. Узоқ вақт давомида қусиш сақланиб туради. Тана ҳарорати кўтарилади. Ўчоқли симптомлар периферик белгилар кўринишида мианинг зарарланиш ўчоғи жойлашишига қараб ифодаланади.

Бош мианинг эзилиши, кўпинча, бош суяги ичида қон қуйилиши натижасида, мия шишиши ёки миёда жуда тез ўсувчи ўсмалар пайдо бўлишидан юзага келади.

Бош суяги ичига қон тўпланиши, кўпинча, тезда ўзини намоён қилмайди, бунга сабаб баъзи бир компенсатор механизмларнинг мавжудлигидир. Масалан, орқа мия суюқлигининг бош суяги бўшлиғидан субарахноидал бўшлиққа ўтиши натижасида беморнинг умумий ҳолати бир қадар яхшиланади ва «порлоқ оралиқ» деб номланган ҳолат юзага келади. Мия эзилишининг тобора ортиб боришининг характерли белгиларидан бири -бош оғриғининг кучайиши, қайта қусишлар, ҳаяжонланиш, баъзан мушакларнинг ғайририхтиёрий қисқаришлари, ҳушни йўқотишга ўтиб кетадиган уйкуга мойиллик кузатилади.

Бош миёси шикастланган беморнинг тақдири кўп жиҳатдан касалхонага ётқизилгунга қадар кўрсатиладиган ёрдамнинг сифати-га ва махсус даволаш касалхоналарига тезда етказиб борилишига, юқори малакали тиббий ёрдамнинг ўз вақтида кўрсатилишига боғлиқ. Бундай шикастланишлардаги даволашнинг ачинарли натижалари, айниқса, уйғунлашган шикастланишларда, кўпинча, жаро-ҳатнинг даражаси ва оғирлигига эмас, балки касалхонага келгунга қадар биринчи тиббий ёрдамнинг кўрсатилганлиги ёки унинг етарли даражада амалга оширмаганлик натижасида бош миёдаги қайтмас ўзгаришлар ёки унинг оғир асоратлари юз беришига сабаб бўлади.

Юқоридаги фикрнинг исботи сифатида касалхонага ётқизиш-даги тезлик ва бунгача кўрсатилган ёрдамнинг беморлар ўлимига таъсирини келтириш мумкин. Таҳлил учун шаҳарлараро йўл -транспорт ҳодисалари ва йирик шаҳар ичидаги шундай ҳодисалар-даги ўлим статистикаси танлаб олинади.

Шаҳарлараро йўл -транспорт ҳодисаларида бош миёси шикастланганлар орасидаги ўлим кўрсаткичи 17% бўлган ҳолда, бу кўрсаткич йирик шаҳарда 8% га тенг бўлган. Шаҳарлараро йўл -транспорт ҳодисаларида ҳалок бўлган жабрланувчиларнинг 80% фалокат жойида ёки касалхонага кетаётганда йўлда ўлган. Йирик шаҳар ичидаги бу кўрсаткич 28% га тенг бўлган. Бу нарса шаҳар ичидаги фалокатга учраган кишиларнинг касалхонага тезроқ етказилиши билан изоҳланади. Шаҳар ичидаги йўлга қўйилган телефон алоқаси, тез ёрдамнинг шаҳар бўйича бўлимлари мавжудлиги, радиоалоқа ва шу қабилар тез ёрдамнинг нисбатан тезроқ келишига ва беморга шошилиш тиббий ёрдам

кўрсатилишига, шунингдек, унинг зудлик билан касалхонага етказилишига омил бўлади. Аксинча, шаҳар ташқарисида йўлларнинг тор ва узунлиги, тез ёрдам бўлимларининг фақат йирик шаҳарларда бўлиши, табиий-ки, касални касалхонага етказишга кетадиган вақтнинг узайишига сабабчи бўлади.

Касалхонага ётқизилгунга қадар бўладиган ўлим кўрсаткичлари частотаси яна бир муҳим омил -фалокат содир бўлган жойда малакали биринчи ёрдамнинг кўрсатилишига боғлиқ. Суд тиббиёт экспертизаси ҳайъатининг маълумотларига кўра, касалхонага ётқизилгунга қадар ўлганларнинг 17% да ўлимга сабаб қон кетиши, шок ёки асфиксия бўлиб, бу нарсалар воқеа содир бўлган жойда тезликда бартараф этилиши керак. Ўз вақтида ва малакали кўрсатилган биринчи ёрдам касалнинг ҳаётини сақлаб қолишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу ҳал қилувчи омил жароҳат олингандан кейин ўтган вақт бўлиб, бу вақт давомида организмдаги ўзгариш-ларни ўз ўрнига қайтариш имконияти мавжуддир.

Шунинг учун ҳам ўз вақтида воқеа содир бўлган жойда ўтказилган чоратадбирлар жабрланувчининг ҳаёт-мамотини ҳал қилади, кейинчалик ўтказиладиган даволаш ишларининг муваффақиятини таъминлайди, ногиронликнинг даражаси ва муддатига, ай-ниқса, касалнинг тузалиб кетиш муддатига катта таъсир кўрсатади.

Бош мия жароҳатларида бир қатор оғир асоратларнинг юзага келишига сабабчи бўладиган асосий патологик омил мия гипок-сиясидир. Миянинг қон билан етарли таъминланиши ўз-ўзини бошқарувчи мураккаб механизмлар ёрдамида ушлаб турилади. Лекин компенсация механизмларининг имкониятлари юқори бўлса ҳам, у чегараланган. Артериал босимнинг 60 ва 70 мм симоб уст. пасайиши критик чегара бўлиб ҳисобланади. Артерия босимининг кўрсатилган даражадан пасайиши аввал функционал ўзгаришларга, сўнгра бош мияда қайтмас морфологик ўзгаришлар келиб чиқишига сабабчи бўлади. Шундан мия ишемияси (миянинг қонсизланиши) олдини олишга қаратилган, айниқса, касалхонага ётқизишгача бўлган даврда, чоратадбирларнинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлиги кўриниб турибди. Демак, биринчи ёрдам кўрсатаётган кишиларга қўйиладиган талаблар: ўз вақтида, тўғри ва керакли ҳажмда воқеа содир бўлган жойда биринчи ёрдам кўрсатиш, махсус даволаш муассасаларига, иложи борича, тезроқ етказишдан иборат.

Шикастланишлардаги биринчи ёрдам-нафас йўлларидаги шилимшиқни, қусиқ массаларини аспирация йўли билан тозалаш, беморни ёнбошига ёки чалқанча ётқизиб, бошини ён томонга ўгириб қўйишдан иборат. Агар оғиз бўшлиғида шилимшиқ мод-далар ва қусиқ массалари сезиларли тўпланган бўлса, уларни тампон, иложи бўлса, сурувчи мослама билан тозалаш керак. Сунъий нафас олдириш учун кўкрак қафасини қўл билан босиш усули яхши

натижа бермайди, аксинча, бош миянинг қўшма жароҳатларида бундай чорани қўллаш ҳатто хавфли ҳамдир.

Юз-жағ жароҳатлари ичида юзнинг юмшоқ тўқималари ва юз скелети шикастланишлари ҳамда юмшоқ тўқима ва юз скелетининг биргаликдаги шикастланишлари фарқланади.

Фойдаланилан адабиётлар

1. Sharofutdinova, R. I., Asadullaev, A. N., & Tolibova, Z. X. (2021). The Factors and Basic Concepts Determining Community Health. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 2(5), 376-379.

2. R.I Sharofutdinova, A.N. Asadullaev, Z.X. Tolibova. The Factors and Basic Concepts Determining Community Health. Central asian journal of medical and natural sciences 2 (5), 376-379.

3. Р.И Шарафутдинова, Г.С Муратова, М.Т. Турсунбаева. КОНЦЕПЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ФОРМИРОВАНИЕ В СОЗНАНИИ СТУДЕНТОВ. Биология и интегративная медицина, 156-161

4. Шарафутдинова, Р. И., Муратова, Г. С., & Турсунбаева, М. Т. (2020). Талабаларда экологик тафаккур ва тарбия тушунчаларини шакллантириш. Новый день в медицине, 1(29), 105-107.

5. Муратова.Г.С, Шарофутдинова Р.И, Турсунбаева.М. Concepts of ecological thinking and education and their formation in the minds of students. Биология и интегративная медицина, 156-161

6. Р.И ШАРАФУТДИНОВА, Г.С МУРАТОВА, М.Т.К ТУРСУНБАЕВА. ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ. Биология и интегративная медицина, 98-104

7. Р.И Шарафутдинова, Г.С Муратова, МТК Турсунбаева. Экологик таълим ва тарбия тушунчаларини шакллантириш тамойиллари. Биология и интегративная медицина

8. Шарафутдинова, Р. И., Муратова, Г. С., Жумаева, Г. А., & Мустафаева, Ш. А. (2018). Спорт тиббиёти фанидан амалий машгулотлар ўтказишда ҳамкорлик таълими усулларида фойдаланиш-" Современное состояние, проблемы и перспективы медицинского образования" международная учебно-научно-практическая конференция Бухара..

9. S.R Infarovna, M.G Saitovna. Role formation of ecological thinking and education in higher education institutions. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11 (2), 1400

10. Р.И.Шарофутдинова, Г.С.Муратова. Concepts of ecological thinking and education and their formation in the minds of students. Биология интегративная медицина электронный научный журнал, 156.

11. Р.И Шарофутдинова, Г.С Муратова, Г.А Жумаева, Ш.А Мустафаева. USING COLLABORATIVE LEARNING METHOD ON CONDUCTING PRACTICAL EXERCISES ON THE SUBJECT OF SPORTS MEDICINE. Новый день в медицине, 261-264

12. Р.И ШАРАФУТДИНОВА, Г.С МУРАТОВА, МТК ТУРСУНБАЕВА. ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ. Биология и интегративная медицина, 98-104

13. R.I Sharofutdinova, A.N. Asadullaev, Z.X. Tolibova. The Factors and Basic Concepts Determining Community Health. Central asian journal of medical and natural sciences 2 (5), 376-379.

14. Asadullayev A.N. The role of physical education and sports professionals in the organization of a healthy lifestyle in society. Journal of Innovations in Pedagogy and Psychology, 3rd special issue. Tashkent-2020. 31-36.

15. Asadullayev A.N., Ochilova N.R., Jabborova O.G. Healthy lifestyle (Healthy lifestyle) Academicia an international multidisciplinary research journal (ISSN:2249-7137, январь 2021, 1835-1841).

16. Asadullayev, A. N. Factors that ensure the necessary level of human health. Bulletin of Khorezm Mamun Academy Khiva-2021, 29-31.

17. A. N. Asatullayev O.G. Jabborova EUROPEAN JOURNAL OF LIFE SAFETY AND STABILITY (EJLSS) ISSN 2660-9630 www.ejlss.indexedresearch.org Volume 13, 2022 112-116. <http://ejlss.indexedresearch.org/index.php/ejlss/issue/view/14>.

18. A.E Kholliyev, U.T Norboyeva, Y.D Kholov, Z.A Boltayeva. Productivity of cotton varieties in soil salinity and water deficiency. The American Journal of Applied sciences 2 (10), 7-13

19. М.И Мустафаева, Ф.А Файзиева. Сравнение альгофлоры биопрудов г. Бухары с аналогической флорой прудов Узбекистана. Евразийский Союз Ученых, 81-82

20. F.A Fayziyeva, F.A Nazarova. Bioecology and useful properties of papaya or melon tree. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11 (3), 1778

21. Л.И Абдульмянова, Ф.А Файзиева, Д.М Рузиева, Т.Г Гулямова. Биологическая активность вторичных метаболитов эндофитных грибов растений рода Vinca. Журнал теоретической и клинической медицины, 39-44.

22. F.A Fayziyeva, F.A Nazarova. Bioecology and useful properties of papaya or melon tree. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11 (3), 1778

23. Хайитов Ёзил Косимович, Тошбеков Нурбек Ахмадович, Жумаева Тозагул Аъзамовна. The Formation of Water Collector-Resources Drainage Network of Zarafshan Oasis and the Questions of Recycling. *TEST Engineering & Management*, 27380 - 27385.

24. Ф.А Назарова. ВОСПИТАНИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ СРЕДСТВАМИ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-127

25. F.A Nazarova, O. Jabborova. Protection of Atmospheric Air and its Role in Nature. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES* 2 (10),

26. D.R Karshieva, F.A Nazarova, Z.H Tolibova. Atmospheric dust and its effects on human health. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11 (3), 1168

27. Ф. Назарова. Охрана атмосферного воздуха и его роль в природе. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 8 (8).

28. Ф.А.Назарова. BIOECOLOGY AND USEFUL PROPERTIES OF PAPAYA OR MELON TREE. *ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal* 11 (3)

29. Ф Назарова. Охрана атмосферного воздуха и его роль в природе. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)* 8 (8)

30. N.R Ochilova, G.S Muratova, D.R Karshieva. The Importance of Water Quality and Quantity in Strengthening the Health and Living Conditions of the Population. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES* 2 (5), 399-402